

PASKUTINIOJI aušrininkė

ANELĖ BUTKUVIENĖ

Žemaitija yra išauginusi ne vieną garsų Lietuvos kultūros veikėją. Tarp jų yra ir būrys XIX a. pab. – XX a. pr. kūrusių moterų rašytojų. Tai Karolina Praniauskaitė, Žemaitė, Lazdynų Pelėda, Šatrijos Ragana ir keletas kitų. Kiekvienam, bent kiek besidominčiam gimtąja literatūra, tie vardai žinomi. Deja, laikui bėgant nemažai mūsų kultūrai nusipelnusių žmonių tapo užmiršti. Tarp jų – ir rašytoja, publicistė, aušrininkė, tautinio atgimimo veikėja, tautosakos rinkėja Stanislava Paškevičienė. Ji buvo paskutinė bajoriškosios generacijos, Lietuvą laikiusios savo Tėvyne, atstovė. Tai viena iš nedaugelio savo luomo brolių ir sesių, pasirinkusių lietuviybę ir visą gyvenimą likusi ištikima savo pasirinkimui.

Stanislava yra dviejų garsių ir įtakingų Žemaitijos bajorų giminių palikuonė, todėl JAV išleistoje „Lietuvių enciklopedijoje“ ji pristatoma kaip Stanislava-Medekšaitė-Stankevičiūtė-Bilevičiūtė-Paškevičienė (t. 2, p. 133). Jos motina buvo kilusi iš Bilevičių giminės, kuri jau XVI a. valdė Raseinius, Viduklę, Rietavą. Bilevičių-Stankevičių atšaka atsiskyrė XVII a. Tėvas – iš Medekšų giminės, kurios šaknys siekia Algirdo laikus. Medekšos ypatingai pasižymėjo XVII–XVIII a. Steponas Pranciškus Medekša dalyvavo XVII a. vidurio karuose su Maskva, kaip Abiejų Tautų Respublikos (ATR) pasiuntinys vedė su ja diplomatinės derybas. Medekšų giminės vyrai dalyvavo Baro konfederacijoje (1768–1772).

Stanislava Paškevičienė gimė 1846 m. gegužės 8 d. Raseinių apskrityje – Medekšų tėvoniniame dvare Surmantuose. Išsamesnių duomenų apie šeimą nėra išlikę. Žinoma, kad ji turėjo brolių. Yra pagrindo daryti prielaidą, kad jis buvo 1863 m. sukilimo dalyvis Antanas Medekša (slapyvardis Žegota). Spėjimą patvirtintų ta pati Stanislavos ir Antano gimimo vieta – Surmantų dvaras ir gimimo data – 1840 m.

Medekšų šeimoje buvo kalbama lenkiškai, bet tėvai puikiai mokėjo ir lietuviškai. Tą liudija dukra, rašiusi, kad „mano tėvas mėgdavo kalbėti su kaimynais žemaitiškai arba lietuviškai. [...] Klestėjo mūsų dvare lietuvių kalba, niekieno neniekinama. Mano motina puikiai lietuviškai kalbėjo, keldama kaimiečių susižavėjimą:

– Ponia taip dailiai kalba!“

Mergaitė iš mažens mokėjo lietuviškai. Ji augo veikiamą lenkiškos kultūros, bet žinojo esant skirtumą tarp Lietuvos bajorų ir Karūnos lenkų. Tokia buvo ir visos Medekšų giminės nuostata. Kai ji važiuojo į Vilniaus pensoną mokytis ir prieš kelionę nuėjo pas močiutę palaiminimo, ta patarė, kad jei kas klaus, kas esanti „pa-

sakyk, kad esi žemaitė“. Dar sąmoningai nesuvoktos ir neįprasmintos lietuviybės sėkla, vėliau davusi tokį puikų derlių, buvo pasėta šeimoje. Joje mergaitė gavo ir žmogiškosios atjaunos pamokas. Tėvų kaimynai dvarininkai dėl to, kad jis su savo baudžiauninkais žmoniškai elgdavosi, vadindavo „chlopų patronu“. Jie pikindavosi, kad jis „gadina chamus“.

Apie panelės Stanislavos jaunystę, mokymosi metus biografinių žinių beveik nėra išlikę. Ji pati yra epizodiškai paminėjusi, kad mokėsi Vilniaus pensione, kur visi dalykai buvo dėstomi prancūzų kalba, už kalbėjimą lenkiškai moksleivės būdavo baudžiamos. „Lietuvių enciklopedijoje“ rašoma, kad „pažino užsienį“, matyt, su tėvais keliavo po Vakarų Europą.

Ištekėjusi už Paškevičiaus, Stanislava apsigyveno Paliesio dvare. Jis buvo Medekšų nuosavybė, nes Juozas Tumas-Vaižgantas, rašydamas apie S. Paškevičienę, pamini, kad „paėmė užkurį nuo Kėdainių“. Paškevičiai susilaukė trijų vaikų – sūnų Stanislovo ir Marijono bei dukters Juzefos. Vienas sūnus tapo gydytoju, kitas – agronomu.

Kūrybai ir aktyviai lietuviškai veiklai Stanislavą paskatino aušrininkai – kaimynystėje gyvenęs tautosakos rinkėjas, poetas Mykolas Davainis-Silvestraitis (1849–1919) ir rašytojas Aleksandras Fromas-Gužutis (1822–1900). Pati S. Paškevičienė yra rašiusi, kad „kai p. Fromas atvežė iš pono Davainos Kraševskio „Lietuvą“ tikra lietuviška širdim parašytą, skaičiau su užsidegimu ir atsivėrė man akys ir supratau kas esanti. Su dėkingumu pakėliau galvą dėkodama Dievui, kad esu lietuvė iš Gedimino giminės“.

Paliesio dvaras lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo metais buvo tapęs lietuviybės puoselėjimo židiniu. S. Paškevičienė rėmė „Aušros“ leidimą, pati joje bendradarbiavo, pas ją atvykdavo bičiuliai aušrininkai. Rūpinosi ji ir savo bičiulio A. Fromo-Gužučio raštų išleidimu. Tikėtina, kad Stanislava Paliesio dvare kaupė lituanistines knygas, nes brolio yra prašiusi jų atsiųsti. Susirašinėjo su istorike Konstancija Skirmuntaite (1851–1934); jas siejo tas pats tautinis apsisprendimas. Nors abi buvo bajoriškos kilmės, ponia Stanislava galėjo K. Skirmuntaitės žodžiais patvirtinti: „Lietuvė ir tik Lietuvė buvau, esu ir būsiu iki paskutinio atodūsio“. Susirašinėjo su Jonu Mačiuliu-Maironiu (1862–1932), iš jo gaudavo informacijos apie spaudos atgavimo reikalus, sužinojo džiugią žinią, kad Vilniuje jau laikomos lietuviškos pamaldos. Birutės slapyvardžiu rašė į JAV leidžiamą lietuvišką spaudą.

Po lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo buvo aktyvi Antano Smetonos (1874–1944) redaguojamo laikraščio „Viltis“ (ėjo 1907–1915 m.) autorė, rašė į žurnalą „Litwa“, kurį 1908–1914 m. leido S. Davainis-Silvestraitis. Be publicistinių darbų, jame paskelbė ir kelis straipsnius apie A. Fromą-Gužutį. Publicistinio pobūdžio rašiniuose pasisakė už lietuvių teises. Viena iš 1912 m. žurnale „Litwa“ išspausdintų jos straipsnių Stanislava peikia su lenkėjusius bajorus, kurie drauge su lenkų dvasininkais Vilniaus vyskupijoje polonizuoja lietuvius. Kaip atsvarą ji pateikė Žemaitijos pavyzdį, kur nemažai bajorų remia lietuvių tautinį judėjimą.

S. Paškevičienė rinko lietuvių tautosaką, ją siuntė Jonui Basanavičiui. Šis laiške siuntėjai rašė: „Tamstai tariau nuoširdų ačiū. Rinkimas pasakų [...] labai reikalingas.“(1).

Stanislava buvo Lietuvių moterų katalikių draugijos, įkurtos 1905 m., narė, prelatas Konstantino Olšausko (1867–1933) parašyta, rinko lėšas „Saulės“ draugijai.

Lietuvos istoriją S. Paškevičienė suprato kaip tipiška aušrininkų

romantikų kartos atstovė. Ji idealizavo lietuvių tautos praeitį, senąją pagoniškąją Lietuvą. Tikėtina, kad Stanislava, kaip ir dauguma aušrininkų, iš praeities idealizacijos paskatų būtų pritarusi Viliui Bruožui (1843–1928), pirmajame „Aušros“ numeryje rašiusiam, kad Nemunas yra svarbiausia rojaus upė, o Adomas ir Ieva rojuje kalbėję lietuviškai. Visur ji ieškojo lietuviybės apraiškų, o tarp pasaulio didžiųjų – lietuvių. Ji buvo šventai įsitikinusi, kad Kopernikas (jį, sulietuvinusi pavardę, vadino Kupriumi), ir Kantas yra tikri lietuviai. Ji pasirūpino, kad Totorių gatvė Kaune būtų pavadinta Kanto vardu.

Tai, kad dvaro ponia (socialinė distancija tarp kaimo ir dvaro visada buvo didelė) ne tik mokėjo lietuviškai, bet ir laikė save lietuve, rašė į lietuviškus laikraščius, bendravo su valstiečiais, rinko tautosaką, aplinkinių kaimų žmonėms darė didelį poveikį, ugdė jų tautinį sąmoningumą. Ilgus amžius lietuvių dvarponiai vadino „chlopu“, o jo prigimtinę kalbą – „chlopu“ kalba. Tai, kad ponia Stanislava ne tik kad neniekina lietuvių kalbos, bet dar ir užrašinėja valstiečių pasakojimus, kėlė lietuvių kalbos prestižą tarp pačių lietuvių ir rodė, kad lietuvis nėra prastesnis už kitos tautos atstovą. Lietuviškos spaudos draudimo metais tai buvo ypač svarbu. Dvarai visą laiką buvo ne tik intelektualinės, bet ir ūkio bei buities, kultūros židiniai. Iš jų po kaimus pasklisdavo daugelis naujovių. Netenka abejoti, kad Paliesio dvaras taip pat buvo tokia vieta, o ponia Stanislava, bendraudama su valstiečiais, nuolat Girkalnio parapijoje skleisdavo tai, kas tuo metu dvare buvo pažangiausia.

Pagrindinė rašytojos S. Paškevičienės literatūrinės kūrybos tematika – pagoniškosios Lietuvos istorijos įvykiai. 1908 m. lietuvių kalba atskiru leidiniu buvo išleistas Stanislavos parašytas darbas „Gintautas, paskutinis krivė. 1413–1414 m. istorijos apysaka“. Lenkų kalba šis kūrinys (pavadinimas – „Lietuvos krikštas“) buvo publikuotas žurnale „Litwa“ 1913–1914 m. Apysakos veikėjai – Jogaila, Vytautas, vyskupas Motiejus, senasis krivis Gintautas, jį turįs pakeisti jaunasis krivis Mačiulis ir kt. Apysaka nedidelės apimties, siužetas nesudėtingas: Jogaila ir Vytautas vyksta į Žemaičių žemę apkrikštyti jos gyventojų ir užgesinti šventąją ugnį. Svarbiausi įvykiai vyksta Betygaloje, Ugionyse. Apysakos pabaigoje krivis Gintautas susidegina.

Lenkiškame apysakos tekste yra įdėtas Maironio eilėraštis „Eina garsas Prūsų žemės“, kurį į lenkų kalbą išvertė pati autorė. Stanislavai išvertus, Maironio eilės neprarado savo skambesio, nes ji gerai valdė plunksną, kūrė eilėraščius lenkiškai. Jos bičiulis S. Davainis-Silvestraitis juos vertė į lietuvių kalbą. Jis ir pats vieną savo eilėraščių („Skundas“) dedikavo „medžių mylėtojai Poniai Stanislavai Paškevičienei pasveikinimui vardinių tas silpnas eiles aukoju. 8 gegužio 1897 metų. Žemiausias tarnas Aleksandras Gužutis“ (7, 117).

1912 m. „Viltys“ buvo publikuota „Horodlės unija“. Kiti S. Paškevičienės kūriniai – „Priešistorinė Lietuva“, „Vaidevutis ir Palemono palikuonys“, „Lietuva XIII amžiuje“ – liko rankraščiuose.

1918 m. Lietuvai atkūrus valstybingumą, S. Paškevičienė nuo visuomeninės veiklos atitolo. Tuo metu ją jau slėgė metų našta, o ir idealistų karta, dalyvavusi tautiniame judėjime, valdžios postus užėmusiems vyrams tada nebuvo reikalinga. Nepriklausomos Lietuvos gyvenimu Stanislava domėjosi, bet dėl daug ko jai buvo liūdna. 1929 m. laiške Juozui Tumui-Vaižgantui (1869–1933) ji rašė: „Vargšė! Vargšė mano mylima Lietuva, visų pešiojama, kas karčiausia – savų. Kai paskutinę plunksną išpešim – išleisim dvasią. Baisiai džiaugiuosi, kad to vaizdo nematysiu, manęs nebus“ (3).

S. Paškevičienės šeimą tuo metu slėgė finansinės problemos. Pagal 1922 m. žemės reformos įstatymą Paškevičių valdos turėjo būti apkarpytos. S. Paškevičienė norėjo dalį žemės, kuri turėjo būti atiduota į žemės reformos fondą, parduoti ir taip palengvinti savo sunkią finansinę padėtį. Tam reikėjo valdžios sutikimo. Ji rodė daug pastangų, kad toks sutikimas būtų gautas, siuntė dokumentus žemės reformos komisijai, norėdama įrodyti, kad „giminė dalyvavo Lietuvos reikaluose“.

Jos laišakai, rašyti J. Tumui-Vaižgantui, likus keliems metams iki mirties, kupini širdgėlos. Stanislava su nuoskauda rašė, kad tuo metu, kai buvo turtinga, viskuo, ką gero turėjo, dalijosi su tėvyne, o dabar niekas nenori jos išgirsti. Paskutinė aušrininkė (taip ji pasirašydavo laiškus) skundėsi silpstančia sveikata, kad jai liko nedaug žemiškojo laiko ir ji siekia įgyvendinti savo paskutinį didįjį norą – pastatyti Kaune paminklą Kantui. Prašė J. Tumo-Vaižganto, kad jai pagelbėtų: „Mintis apie mirtį neduoda ramybės, o ir giltinė sukasi aplink mane, prašau būti tarpininku mano sielos ramybei. Kapitalo neturiu. Vienintelis šaltinis – tai parduoti žemę, kuri yra virš normos (80 ha, kuriuos numatė palikti žemvaldžiams žemės reformos įstatymas – A. B.). Jei valdžia leistų, ją parduočiau, o didžiąją dalį pinigų paaukočiau paminklui Kaune, matomoje vietoje, kad svetimtaučiai, atkeliavę į mūsų miestą, matytų, kas esame. Aš taip pat galvoju apie mūsų tėvynainį Kuprį, kurį lenkai pavadino Koperniku. Bet čia reikia veikti Prūsijoje.“

Greitai parceliuos, reikia paskubėti! Ilgai ir sunkiai sirgau, dabar palengvėjo ir tą mano išsvajotą idėją reikia įgyvendinti!“ (4).

Kitame laiške ji guodėsi, kad anksčiau ja daug kas stebėjosi, kad laiko save lietuve, o dabar juokiasi, kad savinasi Kantą ir Kuprį. To paties siekdama bandė veikti per sūnų, kad šis perduotų laišką senam bičiuliui prezidentui Antanui Smetonai. Laukiamų rezultatų nebuvo – S. Paškevičienės prašymas liko neįvykdytas. Galbūt, paskutines jos gyvenimo dienas praskaidrino tik tai, kad 1932 m. už dalyvavimą lietuvių tautiniame atgimime jai buvo įteiktas Gedimino ordinas.

S. Paškevičienė mirė 1933 m. balandžio 18 d. Paliesio dvare, eidama 88-uosius metus. Jos priešmirtiniu prašymu rašytoja po mirties buvo apdėta baltais rūbais – kaip senosios Lietuvos vaidilutė. Palaidota Girkalnio kapinėse.

PANAUDOTA LITERATŪRA:

1. J. Basanavičiaus 1911 m. kovo 3 (16) d. laiškas S. Paškevičienei, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 1, d. 1200.
2. Paškevičienė Stanislava-Medekšaitė-Stankevičiūtė-Bilevičiūtė, *Lietuvių enciklopedija*. t. XXII, Bostonas, p. 133–134.
3. S. Paškevičienės 1929 m. liepos 4 d. laiškas J. Tumui-Vaižgantui, VUB RS, f. 1, d. 263.
4. S. Paškevičienės 1931 m. liepos 10 d. laiškas J. Tumui-Vaižgantui, ten pat.
5. Paszkiewiczowa S., *Glosy publicznosci*, Litwa, 1912, nr. 7, s. 106–107.
6. Skirmuntt K., *Idea jagiellonska a politika kresowa*, Wilno, 1925.
7. Vaižgantas, „Aušrininkai ir šviesininkai“, *Raštai*, t. 12, Kaunas, 1929.
8. *Wspomnienia pani Stanisławy Paszkiewiczowej*, Litwa, 1911, Nr. 16, s. 236–237.